

УДК 808.03 +15

Д. Кенжебаев

КОТОРМОНУН ТЕОРИЯСЫ ЖАНА КОНТРАСТИВДҮҮ
ЛИНГВИСТИКА

Макалада котормо ишмердигинин психологиялык табиятына байланышкан проблемалардын илимий негизде чечмелениши туурасында сөз болот. Мындан тышкары котормо ишмердигиндеги адам факторунун ролу б.а. котормочунун компетенттүүлүгү маселеси каралган.

«Котормонун теориясын лингвистикалык илимдердин бир тармагы катары эсептөөгө болобу?» - деген суроонун мезгили дүйнөлүк лингвистиканын масштабында артта калды. Айтылган пикирдин айкын далили катары котормону лингвистикалык аспектиде изилдөөгө алган белгилүү окумуштуулар Н.Найданын, О.Каденин, Л.Бархударовдун, А.Швейцердин ж.б. тилчи окумуштуулардын сөз болуп жаткан проблемага байланышкан көлөмдүү эмгектеринин, изилдөөлөрүнүн жарык көрүшүн айтууга болот.

Котормо теориясынын изилдөө объектиси катары тилдик татаал кубулуш, тактап айтканда, адам кеп ишмердигинин өзгөчө формасы болгон бир тилдин тилдик каражаттарын экинчи бир тилге трансформациялоо проблемалары эсептелет. Башкача айтканда, котормо – бул эки тилдеги кептик туундулардын ортосундагы вербалдык процесс, эки тараптуу тилдик кубулуш. Ушуга карабастан жогоруда айтылган жалпы пикирлер белгилүү өлчөмдө тактоону, далилди талап кылат. Себеби котормо теориясынын айрым спецификалык проблемалары, окумуштуулар тарабынан бирдей аныктала элек. Атап айтканда, котормо таануунун илимий статусун айрым окумуштуулар микролингвистиканын алкагында ачып көрсөтүүгө аракеттенишсе, котормонун көпчүлүк теоретиктери анын макролингвистикалык (коммуникативдик) табиятына басым жасашат. Котормодогу микролингвистикалык, же тактап айтканда семиотикалык концепциянын жактоочулары «котормодогу мыйзам ченемдүүлүктөр, оригинал тил менен котормо тил бирдиктеринин формалдык жана функционалдык жактан дал келүүлөрүнүн системасы аркылуу түшүндүрүлөт», - деген априордук көз карашты тутунуу менен, котормонун дедуктивдүү теориясын түзүү, анын универсалдуу метод ыкмаларын жаратуу зарыл экендигин белгилешет. Буга котормонун трансформациялык теориясы, машинанын жардамы менен ишке ашырылган котормолор, байыркы жазма эстеликтерди дешифровкалоо сыяктуу котормонун прикладдык мүнөздөгү түрлөрү айкын мисал болууга жарайт. Арийне кандай гана илим болбосун анын жаралуу зарылдыгы коомдук турмуштук зарылчылык, практикалык керектөө аркылуу шартталаарын таанууга болбойт.

Ушул өңүттөн алып караганда котормонун микролингвистикалык концепциясында котормо процессиндеги жалаң эле тилдик факторлорго басым жасалып, котормонун жүрүшүндөгү коммуникативдик кырдаал-шарт, оригинал текст менен котормо тексттердин мезгил жана мейкиндик мамиле

бөтөнчөлүктөрү, котормого кириптер болгон тексттин оозеки же жазма экендиги, жанрдык бөтөнчөлүгү ж.б.у.с. тилдик жана тилдик эмес факторлордун бүтүндөй «ансамбли» атайын изилдөөнүн алкагынан сырткары калат. Ал эми мындай объективдүү категориялар кандай гана текст болбосун, анын жаралышына өбөлгө түзүп, анын тулкусунда жашай тургандыгы талаш туудурбайт. Которуу ишмердигин кайсы бир мааниде бир тилдеги кептик туундунун вариантын экинчи бир тилде жаратуу деп түшүндүрсөк, анда кептик туундунун жаралышын шарттаган коммуникативдик кырдаал, мотив, зарылдык, кептин жаралуу орду, мезгили, шарты, стилдик чөйрөсү сыяктуу зарыл факторлорду эске албай коюуга такыр мүмкүн эмес. Ошондуктан адамдын кеп ишмердигинин репродуктивдүү түрү катары, котормонун теориялык илимий моделин түзүү ишинде жогоруда белгиленип өткөн факторлор өз ордун табышы керек. Ошентип, котормонун жалпы, ошол эле учурда, спецификалык предмети дегенибизде, которуу ишмердигине таасирин тийгизип, анда объективдүү жашаган бардык категория, закон ченемдүүлүктөрдү түшүнүшүбүз керек. Котормонун теориясынын предметин мындай масштабдуу түшүндүрүү, анын эң оболу, лингвистикалык илимий тармак экендигине шек келтирбейт. Ошондой болсо дагы котормонун тилдик табияты дегенибизде анын кеп ишмердигинин алкагында иликке алынуучу тилдик кубулуш экендигин белгилей кетүү зарыл, б.а. котормо – макролингвистиканын алкагындагы татаал тилдик кубулуш. Мунун бир далили катары котормонун теориясынын лингвистикалык башка тармактар менен болгон байланышын эсептөөгө болот.

Көпчүлүк изилдөөчүлөрдүн (В.П.Комиссаров, Н.Д.Швейцер, Ю.Найда) пикири боюнча котормонун теориясына жакындык даражасы боюнча, биринчи кезекте, контрастивдүү лингвистика (салыштырма лингвистика) коюлуп жүрөт. Алгачкы мезгилдерде, тактап айтканда, котормонун теориясы лингвистикалык илим катары өнүгүүгө жаңыдан багыт алган мезгилдерде, котормо теориясы менен контрастивдүү лингвистиканын ортосунда так ажырым болбогондуктан, айрым изилдөөчүлөр бул эки предметти тектештик жакындыкта карашып, котормонун теориясын контрастивдүү лингвистиканын бир бөлүгү катары эсептешкен. Маселен, котормонун белгилүү теоретиктеринин бири Я.Рецкер: «бекем лингвистикалык негизсиз котормону элестетүү мүмкүн эмес. Мындай негиз катары көтөрүү процессиндеги тилдик кубулуштарды салыштырма планда изилдөө аркылуу б.а. котормого кириптер болгон тилдердин лексикасынын, фразеологиясынын, синтаксисинин, стилистикасынын алкактарындагы дал келүүчүлүктөрдү аныктап, аларды илимий анализге алуу котормонун теориясынын лингвистикалык негизин түзөт», - деген ойду айтуу менен, окумуштуу котормонун теориясын тилдерди салыштырып изилдөөнүн бир багыты катары караган (Я.Рецкер, 1950) мындай мүнөздөгү көз караштар айрым теориялык изилдөөлөрдө соңку мезгилдерге дейре айтылып жүргөндүгүн байкоого болот. Маселен, сөз болуп жаткан проблеманы деталдуу изилдөөгө алган окумуштуулардын бири Э.Косериу өзүнүн «Контрастивдүү лингвистика жана котормо теориясынын байланыш-катышы» деген макаласында тилдерди салыштырма планда изилдөөнүн объектиси катары эки тилдик норма, тилдердин түрдүү ярустары болушу ыктымал экендигин, ал эми котормонун

теориясы менен контрастивдүү лингвистиканын орток проблемасы, максималдуу жакындашкан чеги катары эки тилдин кыймылдыгы абалдарын (кептик системаларын) салыштырып изилдөө проблемалары эсептелери жөнүндөгү пикирди айтат (Косериу, 1981). Белгиленип өткөндөй, котормонун теориясы менен контрастивдүү лингвистиканын проблемаларынын белгилүү өлчөмдө жакындык тектештигине карабастан, төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөр бул эки илимий тармактардын чегин ажыратып турат. Атап айтканда, салыштырма анализдин фокусуна мейли эки тилдик система, тилдердин структуралык типтери, нормалары же узустары коюлбасын контрастивдүү лингвистика тилге багытталат. Кыскача айтканда контрастивдүү лингвистика эки тилдин синхрондуу абалдарын салыштырма планда изилдөөгө алат. Ал эми котормонун теориясынын предмети катары, тилдер аралык коммуникациянын спецификалык түрү же котормо теориясынын Лейпциг мектебинин термини менен айтканда, «тилдик ортомчулук» же «тилдик данакерлик» (Языковое посредничество) саналат. Ошондой эле котормонун кубулуш катары маңызын, котормону реализациялоонун механизм-ыкмаларын, которуу процессине таасирин тийгизген тилдик жана тилдик алкактан сырткаркы факторлорду анализдөө, изилдеп-иликтөө проблемалары эсептелет. Ушул жагдайда котормо теориясынын өзүнө гана мүнөздүү спецификалык модель, ыкма-методдору катары котормонун белгилүү теоретиги Ю.Найданын «Динамикалык эквиваленттүүлүк» моделин, О.Каденин «Коммуникативдик моделин», Рецкердин «Которуу эксперименттеринин методдорун» айтууга болот. Мындай көрүнүштү котормо теориясынын өзүнө гана мүнөздүү спецификалык проблемалары бар илимий тармак экендигинин далили катары түшүнүү керек.

Демек, контрастивдүү лингвистика эки тилдин тилдик бирдиктеринин формалары менен маанилерин системалуу салыштыруу аркылуу илимий анализге алып текшерсе, котормонун теориясы которулуп жаткан тексттин тулкусунда камтылган жана тексттен сырткары социалдык-маданий, психологиялык, экстроллингвистикалык ж.б.у.с. факторлорду да өзүнүн изилдөө алкагына камтыйт. Мындай пикирди котормонун теориясындагы лингвистиканын ролун төмөндөтүү катары түшүнүүгө болбойт. Тескерисинче которуу процессинде лингвистика дайыма жетектөөчү ролдогу аспект болуп эсептелет. Бирок, ошол эле учурда котормону изилдөөгө алууда дисциплиналар аралык байланыштардын да ролун белгилешибиз керек. Себеби котормонун теориясынын башка илимий тармактар менен ашталыш чегинде которуу ишмердигинин социалдык-маданий, психологиялык аспектилерин анализге алынат. Жыйынтыктап айтканда, котормонун теориясы менен контрастивдүү лингвистиканын ортосундагы карым-катыш эки карама-каршы тенденция аркылуу мүнөздөлөт. Бир жагынан, контрастивдүү лингвистиканын тилдерди структура-типологиялык жактан салыштыруунун негизинде алынган илимий факт-материалдары котормонун теориясы үчүн зарыл теориялык мааниге ээ болсо, экинчи жагынан сөз болуп жаткан илимий тармактар, атап айтканда котормонун теориясы менен контрастивдүү лингвистика, өз алдынча лингвистикалык илимий тармактар экендигин да белгилөө керек.

ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

АДАБИЯТТАР

1. Ахматова О.С. Словарь лингвистических терминов, -М., 1966.
2. Бархударов М. Язык и перевод. –М., 1975.
3. Комиссаров В.П. Лингвистика перевода. –М., 1980.
4. Косериу Е. Контрастивная лингвистика и теория перевода, их отношение друг к другу. –М., 1981.
5. Комиссаров В.П. Слово о переводе. –М., 1973.
6. Рецкер Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык. –М., 1950.
7. Швейцер А.Д. Теория перевода. –М., 1988.